

Manlig tid och kvinnors verklighet

Vi måste fråga oss vilka krafter som präglat vår nuvarande tidsuppfattning, säger Karen Davies, som i denna artikel argumenterar för ett köns- och maktperspektiv på tiden. Ett av hennes syften är att visa att det västerländska tidsbegreppet är en produkt av vissa manliga religiösa, ekonomiska och vetenskapliga intressen. Ett annat är att belysa hur en manlig tidsuppfattning osynliggör och förvanskar kvinnors verklighet.

Att frigöra sig från det endimensionella tidsbegreppet är att återge livet dess rikedom.
(Nowotny, 1975 s 338)

Tiden som analytiskt instrument har vunnit anseende terräng under senare år inom olika samhällsvetenskapliga discipliner. Inom kulturgeografin t ex har tidsgeografin kommit att inta en framträdande plats.¹ Grundsatserna är förvånansvärt enkla och självklara men ändå grundläggande för samhällsteorin. Alla individers aktiviteter utspelar sig i tid och rum. Eftersom individen är odelbar kan hon/han inte vara på två ställen samtidigt. Tid och rum utgör därför viktiga restriktioner ifråga om individens möjligheter att agera och röra sig fritt. Individen måste följaktligen planera sin tid.

Nationalekonomin har också införlivat ett viktigt tidselement i sin neoklassiska ansats med tidsallokeringsteorin.² På liknande sätt som inom tidsgeografin ses tiden här som en allt överskuggande restriktion för individens val mellan olika alternativ. Istället för att använda den traditionella uppdelningen i marknadsarbete och fritid antar man att tiden kan användas för en mängd olika aktiviteter som påverkar individens välfärd.

Många sociologer har under det här århundradet diskuterat hur tiden tolkas, upplevs och vilken betydelse den har för individen (dvs social tid).³ Trots detta har det hävdats från olika håll att tiden inte till-

räckligt adekvat har införlivats i samhällsteorin. Under senare år har man börjat intressera sig för tiden i relation till rummet – utan tvekan har tidsgeografins inriktning haft stort inflytande härvidlag.⁴ Den brittiske sociologen Anthony Giddens (1979) framhäver hur viktigt det är att tiden i relation till rummet inte förbises (s 202):

De flesta samhällsteorier har underlåtit att på ett tillfredsställande sätt betona inte bara det sociala beteendets tidsmässiga utan också dess rumsliga egenskaper. Vid första anblicken tycks inget vara mer banalt och oinstruktivt än att påstå att sociala aktiviteter sker i tid och rum. Men varken tid eller rum har införlivats i den centrala samhällsteorin. De behandlas istället vanligtvis snarare som "miljöer" där det sociala beteendet utspelas.

Tidens betydelse inom den feministiska teorbildningen har också tagits upp av flera kvinnoforskare.⁵ Man har särskilt pekat på att män och kvinnor använder tiden på olika sätt på grund av sina olika livssituationer. Huvudtesen i deras resonemang är att vi inte kan fokusera enbart på *individuell* tid utan snarare att tiden är relationell, dvs tiden måste sättas i relation till den sociala omgivningen. Vad gäller arbetslivet skriver till exempel Ewy Gunnarsson och Ulla Rensner (1985) följande (s 109–110):

Tiden uppfattar vi traditionellt som en jämnt fördelad resurs där varje individ har sin beskärda del. Även i arbetslivet utgår vi ifrån en

individuell tid. Ser man hur kvinnorna använder sin tid är det uppenbart att det för deras del snarare handlar om en "kollektiv" tid som även andra, till exempel deras familj, har rätt att göra anspråk på. Familjemedlemmarna kan i viss utsträckning bruka varandras tid, men det är oftast kvinnans tid som tas i anspråk för omsorgs- och hushållsarbete. Den tid hon kan använda för sitt eget förvärvsarbete anpassas till övriga familjemedlemmars behov av tid. Den tid hon behöver för sig själv och sina egna intressen ges ofta mycket litet, om något, utrymme.

Genom att vi är medvetna om att kvinnors tid är andras tid får vi således ett analytiskt redskap som hjälper oss att förstå varför kvinnor gör de val de gör (som att arbeta deltid, ta ett arbete som ligger nära hemmet men under deras utbildningsnivå) och varför detta resulterar i att deras underordnade ställning i samhället vidmakthålls. Men trots många insiktsfulla reflexioner över kvinnors och mäns relation till tiden⁶ har en mer genomgripande teoribildning ännu inte utvecklats.

Detta beror, anser jag, delvis på en otillräcklig problematisering av *själva tidsbegreppet*. Kvinnoforskare har således inte närmare analyserat den sociala tiden medan kulturgeografer och nationalekonomer bedömer diskussionen av tidsbegreppet som irrelevant för den teoretiska ramen. Här tas tiden för given, det förutsätts att vi alla vet vad tid är för något och att vi har en gemensam definition. Tiden betraktas som "könlös". Den existerar som ett "objektivt faktum" oberoende av våra egna göranden och låtanden. Den är på ett sätt en "tidlös" tid, ryckt ur det sammanhang i vilken den uppstod/uppstår.

Tiden – en social konstruktion

Tvärtemot dessa antaganden vill jag framhäva att vi inte kan ta tiden för given. Tid är en social konstruktion. Därför är den helt igenom präglad av den innebörd som samhälleliga aktörer i en viss kontext ger den. Vi tillmäter tiden mening och form och tiden ger våra liv form och mening. Dessutom är själva tidsuppfattningen inte en konstant, något en gång för alla givet, utan den varierar historiskt, kulturellt och till

och med mellan olika grupper inom samma samhälle vid en given historisk tidpunkt. Tidsuppfattningen är nära sammanbunden med ett samhälles eller olika individers behov och världsuppfattning, och beroende av samhällets tekniska nivå och därför också av de tillgängliga mätinstrumenten. Samtidigt kan ett samhälles eller en gruppens behov ge upphov till nya mätmetoder. Tiden är vidare möjlig att förändra i framtiden och inte som Wilhelm Aubert (1968) hävdar (s 14): "Ingen kan göra något åt tiden, lika litet som den sjuke kan göra något åt sin sjukdom eller älskaren något åt sina känslor." Här verkar det som om Aubert har förbisett tidens sociala egenskaper – eller till och med det sociala i andra relationer.

Om man accepterar att tiden är socialt konstruerad är det logiskt att fråga sig: vilka individer eller grupper av individer är det som har haft makt att definiera eller utöva inflytande på tidsuppfattningen och tidmätningen i ett visst samhälle? Frågan är viktig eftersom tidsuppfattning och tidmätning är av avgörande betydelse för hur kvinnors och mäns dagliga liv inriktas och struktureras. Tiden är ett instrument för makt- och kontrollutövning.

Våra dagars västerländska samhällen domineras av en linjär tidsuppfattning och på en konkret, praktisk nivå av klockans minutiöst exakta tidmätning. Jag menar att kön – tillsammans med klass- och maktintressen – har spelat en viktig roll för denna allt förhärskande tidsuppfattning och tidmätning. Kort sagt, att tiden är könsbestämd och att i våra dagars samhälle så bär den dominerande tidsuppfattningen och tidmätningen en manlig signatur.

För att stödja min tes att den nu rådande tidsuppfattningen är manlig kommer jag att längre fram beskriva dess historiska ursprung och utveckling. Härigenom kommer det att stå klart att "tiden som vi känner den" har växt fram för att tillvarata vissa manliga religiösa, vetenskapliga och ekonomiska intressen. Eller uttryckt annorlunda: de nu rådande tidsmönstrens sociala konstruktion har sina rötter i egenintresset hos olika mansdominerade hierarkier vilka vär-

nade om att befästa och bevara sin *maktställning* i samhället.

Förutom att hävda att tid inte är ett neutralt begrepp, att tiden inte bör tas för given, vill jag också framhäva att detta får både teoretiska och metodologiska implikationer för kvinnoforskningen. Teoretiskt innebär det att man måste sträcka sig betydligt längre än att enbart visa att män och kvinnor använder tiden på olika sätt och vilka följder detta får. Tiden får betydligt mer vittgående konsekvenser om vi accepterar att den är en ideologisk kraft – att tidsbegreppet har definierats av dem som innehar makten och att det har använts som ett maktinstrument.

Genom att se på kvinnans ställning i samhället idag kan vi fråga oss i vilken

utsträckning manlig hegemoni över tiden bidrar till att förklara det fortsatta förtrycket av kvinnan vid sidan av mer traditionella marxist-feministiska förklaringsgrunder. På ett konkretare plan kan vi ställa frågan: hur strukturerar en manlig linjär klocktid⁸ kvinnans dagliga liv ifråga om betalt och obetalt arbete, ifråga om det offentliga och det privata, ifråga om medvetande och handling? Om vi utgår från att lönearbetet ligger till grund för den sociala ordningen och ideologin – ”alla ska inordnas i lönearbete” (Anna Christensen, 1983) – något som är nära förbundet med den manliga klocktiden via den industriella kapitalismen – vad innebär då detta för kvinnorna? Kvinnans traditionellt vårdande och känslöbetonade arbete för barn och

Barbara Häggdahl, Tre kvinnor, olja, 1985.

äkta män, för gamla och sjuka anhöriga – det som Ulrike Prokop har kallat "behovsorienterad kommunikation" – kan inte prydligt inordnas under klockan. Istället passar det in på *processtid*, vilket innebär att arbetet måste ta den tid det tar. Och vad innebär det för kvinnor och män att vi lägger sådan vikt vid åldern och dess linjära utveckling i vårt samhälle – något som även det är kopplat till vår tidsbild?

För att kunna besvara dessa frågor på ett tillfredsställande sätt krävs omfattande och bra empirisk forskning.⁹ Om en sådan forskning påvisar att kvinnans ogynnsamma ställning i samhället delvis beror på att vi tvingas rätta oss efter den manliga tidsbilden skulle en logisk slutledning vara att vi måste ändra vår tidsuppfattning om vi ska kunna emancipera kvinnorna (och männen). Vi behöver ändra det sätt som nuvarande tidsmönster formar och strukturerar våra liv på. En sådan förändring har i själva verket en revolutionär potential:

Mannen har hittills sett tiden som ett substantiv för att på så sätt kunna bygga och förklara sitt imperium. Det faller nu på kvinnorna att åter förbinda ordet tid med verksamhet och levandegöra dess delmoment. Verben är flexibla och mångtydiga: vi förändrar dem. (Nowotny, 1982, s 17.)

Genom att ställa tidsbegreppet på huvudet, genom att ifrågasätta vad tiden verkligen är för något, lyfts också frågor om metod och vetenskapsteori fram. Alltså i grund och botten hur vi formar vetenskapen. De flesta människor tar för givet att tiden är ett jämnt flöde och att den kan delas in i lika stora delar var som helst i förloppet. Detta är den manliga mekanistiska tiden definierad av Isaac Newton 1687: "Absolute, true, and mathematical time, of itself, and from its own nature, flows equally without relation to anything external."¹⁰ Det är det här tidsbegreppet som används i den traditionella vetenskapliga forskningen. Det är det tidsbegrepp som brukar användas i empiriska studier av ekonomer¹¹ och kulturgeografer. Man förutsätter således att tiden kan delas upp i små beståndsdelar och att man kan gå in vid en viss tidpunkt och utforska ett feno-

men som är skilt från sitt sammanhang (dvs rum är närvarande men sammanhanget saknas). Om vi emellertid tillbakavisar denna tidsuppfattning och det faktum att människors liv inte kan hackas upp på det här sättet innebär det att vi måste ta till ett hermeneutiskt tillvägagångssätt¹² och använda oss av kvalitativa metoder i vår forskning.

I det följande vill jag först skissera framväxten av "manliga tid" i västerländska samhällen och sedan diskutera några av de följer denna tidsuppfattning får för kvinnan som forskningsobjekt.

*I. Uppkomsten och befastandet av "manlig tid"*¹³

Tiden, som alltid hade vecklat ut sig i en okomplicerad rörelse, vagt besläktad med "förbättring" eller "framsteg", hade slingrat ihop sig på ett så plågsamt sätt: och Monica hade knappt hunnit vänja sig vid tanken på att hon var en gift kvinna förrän hon inte var gift längre.

Dessutom mindes inte Sheila särskilt mycket av sitt liv. "Jag är ett hjul som rullar fram över marken", sa hon och gjorde en lekfull yvig gest, "– jag är presens, nuet – jag är där jag vidrör marken – bara där jag vidrör marken – ständigt i rörelse." (Joyce Carol Oates, *Vintersolstånd*, /*Solstice*/, s 19 och 39)

I den västerländska civilisationen är det främst två tidsuppfattningar som dominerar: *cyklisk* och *linjär* tid.

Det linjära tidsbegreppet – där vi betraktar tiden som något som rullas upp i en rak och obruten linje och i en och samma riktning mot en gränslös horisont – är det begrepp som är förhärskande idag. På ett konkret plan speglas denna tidsuppfattning i vår tideräkning där sekunder flyter fram i minuter och timmar och dagar och slutligen i år. År som linjärt följer på varandra mot en framtid utan slut och som efterlämnar ett oåterkalleligt förflutet.

Flera forskare (se t ex Christensen m fl, 1985, Nowotny, 1982) anser att denna linjära tidsuppfattning dök upp i Europa på 1700-talet som en integrerad del av "moderniteten" för att använda Baudelairens term. Medan industrialismens framväxt

och det kapitalistiska produktionssättet otvivelaktigt har proklamerat den linjära tidens överhöghet vad gäller "gemene mans och kvinnas dagliga liv", så har denna tidsuppfattning, menar jag, sina rötter mycket längre tillbaka i tiden.

Det cykliska tidsbegreppet å andra sidan förknippas vanligtvis med det dagliga livet före industrialismens genombrott när jordbruket – dikterat av årstiderna – dominerade ekonomin. (Se tex Frykman & Löfgren, 1979, Asplund, 1983, Thompson, 1967.) Det förknippas också med ett primitivt och mytologiskt medvetande. (Se tex Gurevitj, 1986, Wax, 1960.) En cyklisk tidsuppfattning innebär att människor anpassar sina aktiviteter till närsamhällets och naturens rytmer och att framtiden är en ständig återupprepning av nutiden. En exakt tidmätning är överflödig. På en dag-för-dag-nivå är människan inte underkastad någon "klocktid" utan snarare en tid som är uppgifts- eller processorienterad.

Även om den linjära tiden (och klocktiden) står i förgrunden i våra liv idag vill jag hävda att cyklisk tid (och processtid) fortfarande finns kvar i det moderna samhället. De två uppfattningarna har existerat och fortsätter att existera sida vid sida eller kanske till och med inom varandra, men med varierande betydelse.

Linjär tidsuppfattning

Giddens (1979) menar att skrivkonstens utveckling ligger till grund för uppkomsten av den "linjära tidsuppfattning" som senare, i västerländska samhällen, har blivit grundläggande för historiciteten som ett särdrag för det samhälleliga livet. Skrivandet ger inte bara kontakt bakåt med "flydda tider" utan skrivandets faktiska uttrycksform uppmuntrar, hävdar Giddens, "uppfattningen att tidens gång är en process som successivt rör sig framåt från en punkt till en annan" (s 201). (Det är kanske inte någon slump att den linjära tiden i våra medvetanden bildmässigt går från vänster till höger, som det skrivna ordet i europeiska språk.) Giddens har förmodligen rätt i sin identifiering av fröet till denna tidsuppfatt-

ning, men filosofen Benkt-Erik Benktson (1983) pekar på fakta som tyder på att dess knoppning och tillväxt ägde rum under ett senare historiskt skede och inom en specifik grupp.

Enligt Benktson är vårt sätt att se på historien ur ett linjärt perspektiv ett semitiskt arv som vi kan hitta spår av både i Gamla Testamentet och i tidiga hebreiska profeters texter. Till skillnad från det stora flertalet av våra discipliner härstammar denna uppfattning således inte från grekerna. Benktson (1983) skriver (s 7):

Enligt den grekiska historiefilosofin är det i historien endast fråga om en upprepning av typiska situationer. Såsom i naturen och i kosmos följer i historien olika lägen i en lagbunden ordning. För den judiska och urkristna historiesynen är sådana termer som "hastigt" och "plötsligt" betecknande. Historien bjuder på något nytt och överraskande som samtidigt är ett svar på en längtan och en strävan.

En tro på messias, en tro på en framtid där det hebreiska folket inte längre är förtryckt blir rättesnöre för en helt annan historiesyn. Tiden ses således inte längre enbart som en upprepning av det förflutna utan istället som en kraft som leder inte bara framåt utan, vad som är ännu viktigare, till en social och politisk förändring.

Murray Wax (1960) spårar också ursprunget till detta nya sätt att uppfatta tiden – som linjär eller som utveckling eller som "öppen" – till den tidiga judendomen. Han ger exempel på hur hebreiska högtider (en första form av tidsplanering) skildes från naturens cykler och istället kopplades till unika engångshändelser.

Hand i hand med att tidpunkten för högtiderna ändrades skedde en förändring av deras innebörd. Istället för att vara tacksägelser för den rådande naturens överflöd blev de fester till åminnelse av viktiga händelser i det judiska folkets historia. Under den judiska påskhögtiden tackade deltagarna således inte för en riklig skörd eller för en livskraftig boskapshjord utan för friheten från det egyptiska slaveriet. (Wax, 1960, s 452)

Medan Benktson, Wax och Giddens ger oss insikt i när och varför vår linjära tidsupp-

fattning växte fram är det en könlös beskrivning. De ger inga indikationer på att detta är "manlig tid" skapad av manliga aktörer och agenter. De nämner överhuvudtaget inte kvinnor varken som individer eller som grupp.¹⁴

Gerda Lerner (1986) påpekar att både skrivkonsten (som uppfanns omkring 3100 fKr) och det symboliska system för räkneoperationer som föregick denna växte fram till följd av den affärsverksamhet och de handelsaktiviteter som utvecklades i och med etableringen av de arkaiska staterna. Dessa aktiviteter var koncentrerade till templen och hoven, och den manliga styrande eliten skapade ett klassamhälle bl a genom att tillskansa sig kontrollen över dessa första symbolsystem.

Lerner menar vidare att kvinnornas utestängning från skapandet av symbolsystemen blev helt institutionaliserad i och med att monoteismen utvecklades, dvs judendomen och sedan kristendomen. Bara manliga individer kunde medla mellan gud och människorna och bara vissa manliga grupper som prästerskapet kunde tolka och ändra de religiösa trossatserna. Lerner betonar inte uttryckligen tidsbegreppet i sin bok men hennes påpekande får oss att dra slutsatsen att framväxten av det linjära tidsbegreppet, så som det beskrivs av författarna ovan, bar manliga insignier.

I sin bok *Sex and Power in History* (1974) lägger Amaury de Riencourt fram en förklaring till den linjära tidsuppfattningens ursprung som hänvisar till en annan religion än judendomen. De Reincourt hävdar att zoroastrismen¹⁵ förmodligen måste ses som den första religion som revolterade mot de fertilitetskulturer som var förknippade med årstiderna och kvinnans fysiologiska lagar. Istället växte det fram, menar han, ett "manligt" tidsperspektiv som gick i en enda riktning och som betraktade historien som skådeplatsen för kampen mellan gott och ont. Den persiska kulturen hade i sin tur stort inflytande på judendomen och detta skulle då kunna förklara denna religions förändrade tidsbegrepp, som författarna ovan har beskrivit.

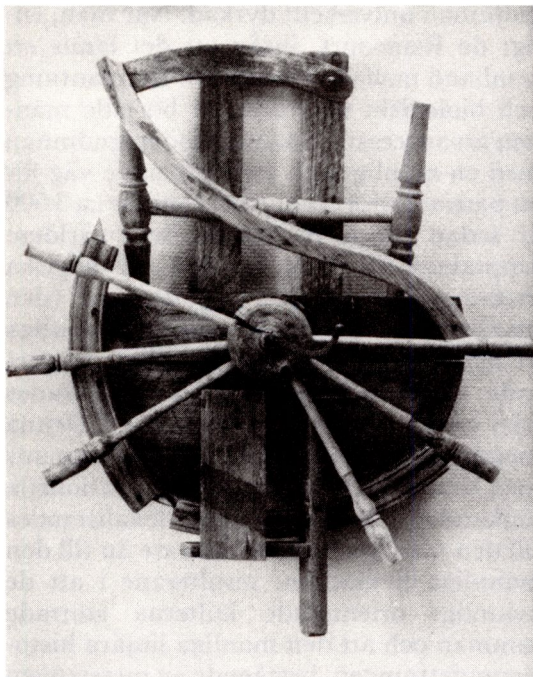
I vår förhistoria var Moder jord/Moders-

gudinnan universellt dyrkad. När man, enligt de Reincourt, insåg att det fanns ett samband mellan könsakt och fortplantning och biologiskt faderskap så började männen att successivt ersätta Modersgudinnan med en manlig gud. Detta banade väg för en patriarkalisk revolution som för ca 3 500 år sedan successivt spreds över världen. Uppkomsten till detta var den mytologiska metamorfos som kallas "solarisation" (den manlige solgudens seger över den kvinnliga månggudinnan) där alla kvinnligt orienterade myter kullkastades och nytolkades från ett patriarkaliskt perspektiv.¹⁶ Denna metafysiska omgestaltning, tillsammans med framväxten av det grekiska rationella tänkandet, där kreativ makt lokaliserades till den manliga hjärnan snarare än till den kvinnliga livmodern, resulterade i att de kvinnligt orienterade kulterna störtade samman och att den manliga linjära historieförståelsen, bestående av messianism och händelser som inte kan återupprepas, intog en ledarställning.¹⁷

Vi ska nu göra ett hopp framåt i tiden och försöka lokalisera några historiska händelser som bidrog till att befästa den linjära tidsuppfattningen och som inledde klocktidens dominans över en process-, uppgiftsorienterad- och cyklisk tidsuppfattning – en tidsuppfattning som var och fortfarande är mer förknippad med kvinnan.¹⁸ Redogörelsen nedan återspeglar ett händelseförlopp så som det har tolkats av författare vilka inte beaktar könets betydelse. Det är således viktigt att läsaren håller i minnet att det är en historia som uppstått ur vissa manliga och klassbetonade intressen.

Det mekaniska uret¹⁹

Historikern David Landes (1983) har påpekat att det inte är "naturligt" att vilja veta den exakta tiden och att det därför är viktigt att ta reda på hur och varför en så nyskapande uppfinning som det mekaniska uret gjordes i Europa (under sent 1200-tal) och förblev ett europeiskt monopol under 500 år. Medeltidens Europa var, påpekar han, långt ifrån den vetenskapligt och industriellt ledande kontinent som den en dag

Ellie Hemberg, Epitafium över gammal spinnrock, 1979.

skulle bli (med hjälp av det mekaniska uret skulle jag vilja tillägga). Tvärtom så låg urmakerikonsten långt före i Kina och den islamiska världen vid den här tiden.

Andra har hävdats att "det mekaniska uret endast är en fallen ängel från astronomens värld"²⁰. Med detta menas att de tidmätande komponenterna i de första mekaniska uren uppfanns som drivkrafter för astronomisk apparatur. Själva tidmätningen var således en tillfällig biprodukt i denna automatiseringsprocess, vilken i sin tur, hävdas det, uppmuntrade ett intresse för tidmätning.

Landes motsätter sig starkt denna uppfattning och menar att vi istället måste rikta vår uppmärksamhet mot dem som var i speciellt behov av en mer exakt tidmätning och därför gynnade dess introduktion när teknologiskt know-how nått en sådan nivå att det blev möjligt att konstruera exakta tidmätarinstrument. Ett sådant behov, hävdas det, kunde man finna hos benediktinermunkarna.

Benediktinermunkarna levde ett inrutat liv på många sätt. Återkommande aktivite-

ter som badning, åderlåtning, rakning av huvudet och madrasspåfyllning utfördes regelbundet vid bestämda tidpunkter under året medan veckorna präglades av en fast rytm av liturgiska aktiviteter. Men den viktigaste faktorn i benediktinerlivet var tidegärden, de bestämda dagliga bönetiderna, som dikterade när de åtta bönegudstjänsterna skulle hållas. Gudstjänster som oförtröttligt och oavbrutet bröt upp varje dag, upprätthöll regelbundenhet och garanterade att gemensamma aktiviteter utfördes vid exakt samma tidpunkt. Dessa bönegudstjänster var fristående från dagens naturliga rytm och skilde sig härigenom från andra närliggande religioner som judendomen och islam där bönestunderna var (och är) intimt förknippade med soluppgång, middagstid och solnedgång.

Punktlighet var av största vikt. Det finns antagligen många skäl till detta men Landes tar upp två av de viktigaste: samtidighet (dvs att alla gemenskapens medlemmar är närvarande samtidigt) ansågs förhöja bönnens kraft – helheten är större än summan av delarna – samt att för sen ankomst skulle kunna innebära att en andaktsövning kortades. Särskilt utövat av den nattliga bönen, nocturn, efter en sovperiod ställer stora kroppsliga krav och tvingade fram ett speciellt slags tidsträldom.

Zerubavel (1981) påpekar att munklivet före introduktionen av det mekaniska uret tidsmässigt organiserades i enlighet med den forntida egyptisk-romerska metoden för tideräkning och tidmätning, där intervallen mellan soluppgång och solnedgång delades in i tolv lika stora delar. Detta fick till följd att "timmarnas" faktiska längd varierade i norra Europa i takt med årstiderna. Det mekaniska uret var den första tidmätare som hade en enhetlig tid; en fallande vikt som drivkraft för pendelns svängande rörelse fångade in tidens flöde. Till skillnad från tidigare tidmätare som soluret och vattenuret påverkades det mekaniska uret inte av väderleksförhållanden som temperaturer under noll eller molntäckta skyar.

Det mekaniska urets förmåga att exakt standardisera timmarnas längd, att under

dagens lopp kunna peka ut timmarna oberoende av väderleksförhållandena, liksom att väcka klockringaren vid rätt klockslag nattetid var uppenbarligen av stor vikt för det dagliga liv som dikterades av en sådan regelbundenhet som krävdes i munkklostren.

De medeltida munkklostren var, hävdas det alltså, de första sociala gemenskaper som både använde sig av det mekaniska uret och drev på dess tekniska utveckling. Intresse för och efterfrågan på tidmätarinstrumentet spreds emellertid snart vidare. Eftersom det mekaniska uret var ett så exceptionellt instrument för utövande av makt och kontroll spreds det främst inom två områden, dels till kungahoven och furstehoven samt kyrkan, vars dignitärer stärkte sin maktställning med hjälp av denna symbol för en högre auktoritet, dels så välkomnades det varmt i städerna som snabbt höll på att expandera vid den här tiden. Städerna hade egna skatteinkomster vilket gav dem råd att resa dessa dyrbara klockor på framträdande offentliga platser; klockorna kom också att fungera som symbol för städernas nyvunna världsliga makt. Framväxten av handel och industri förde med sig ett livs- och arbetsmönster som krävde ett annat slags tidsbegrepp än det som gällde för landsbygden. Invånarnas liv styrdes av tidssignaler från dessa stadsklockor, klockor som talade om när arbetet skulle börja och avslutas, när det var dags att ta rast, när marknaden skulle öppna och stänga, när rådsmöten, gatsopning osv skulle äga rum, när nödlägen uppstod etc.

Landes påpekar att behovet av dessa tidssignaler var särskilt stort i de städer där textiltillverkningen (den första och största bland medeltidsindustrierna) blomstrade. Lönsamheten inom denna industri – som var exportinriktad – var, liksom samhällets välfärd, kopplad till en ny definition av arbetstid. Dessutom var förlagssystemet vida utbrett, vilket innebar att tillverkningen skedde i arbetarnas hem, och klockorna talade om för arbetarna när de skulle börja och avsluta arbetsdagen. En successiv förändring av den breda befolkningens tidsuppfattning började ta form. Historikern

EP Thompson (1967) beskriver förändringen så här i sin uppsats "Time, work-discipline and industrial capitalism" (s 61):

De anställda upplever en klar gränsdragning mellan arbetsgivarens tid och den "egna" tiden. Och arbetsgivaren måste använda sig av de anställdas tid och se till så att den inte slösas bort: det är inte arbetsuppgiften utan värdet på tiden när den reduceras till pengar som är det väsentliga. Tiden betraktas nu som valuta: den fördrivs inte utan används.

Klocktiden och det dagliga livet

De första klockorna var extremt stora och ohanterliga, men spiralfjäderns uppfinning tillsammans med tekniska förbättringar gjorde att klockorna minskade avsevärt i storlek. Detta banade så småningom väg för fickur och armbandsklockor. De sociala konsekvenserna för hur det personliga livet strukturerades blev förkrossande. Landes skriver (s 7):

Det var denna möjlighet till omfattande privat bruk som lade grunden till *tidsdisciplin* till skillnad från *tidslydnad*. Man kan ... använda sig av offentliga klockor för att kalla på folket av en eller annan orsak, men det är inte detsamma som punktlighet. Punktligheten kommer inifrån, inte utifrån. Det var det mekaniska uret som, på gott och ont, gjorde det möjligt för en civilisation att bli uppmärksam på tidens flykt, och således på produktivitet och prestation.

Det var alltså den vetenskapliga och tekniska utvecklingen som skulle komma att tillhandahålla det instrument med vars hjälp den moderna tidens realisering och framgång kunde garanteras. Denna utveckling ledde till en universell tidmätning som passade industrikapitalismens – liksom vår dataålders – behov som handen i handsken genom att man lyckades ringa in allt mindre och exaktare tidsenheter. Detta kom i sin tur att bana väg för "taylorismen", den vetenskapligt utarbetade metoden för rationellt arbete utan tidsspillan.

Medan, som nämnts ovan, vår linjära tidsuppfattning har sina rötter långt tillbaka i tiden är vår nuvarande konkreta uppfattning av denna företeelse nära förbunden med den västerländska vetenskap-

liga och tekniska utvecklingen. Att dessa områden har varit (och fortfarande är) genomsyrade av manligt tänkande och manliga värderingar är numera väldokumenterat.²¹

I *The Death of Nature* (1980) visar Carolyn Merchant hur den naturvetenskapliga revolutionen under femton- och sextonhundrataleten låg till grund för en ny mekanistisk världsbild som drog en skarp gränslinje mellan människan och naturen, där människan härskar över och exploaterar naturen. Framväxten och särskilt förfiningen av det mekaniska uret inom denna naturvetenskapliga tankevärld är, vill jag påstå, knappast förvånande. Uren var ytterligare ett redskap i människans dominans och kontroll över naturen. Naturens dagliga och årliga cykler – som traditionellt förknippats med kvinnan – var inte längre det som främst definierade tiden för oss, utan denna blev istället produkten av en manlig vetenskaplig konstruktion, som sedan kunde användas för att främja såväl kapitalistiska som den framväxande moderna statens intressen.

Denna "tidsrevolution", använd som ett kontrollinstrument, skulle komma att fylla gemene man och kvinna med en ny självdisciplin och moral. Denna moral kom att ifrågasätta ett tidigare arbetsmönster som enligt Thompson, byggde på en växling mellan intensiva arbetspass och vila och som var typiskt för folk som själva kontrollerade sitt arbetsliv.

Man får emellertid inte tro att klockan förändrade vanliga människors liv över en natt eller att den nya arbetsdisciplinen togs emot med öppna armar. Tvärtom så riktade sig många förbittrade arbetaruppror just mot fabriksklockan. Trots protester och motstånd från arbetarnas sida skedde emellertid en långsam men dock säker omvandling från ett samhälle präglad av vad Thompson kallar uppgiftsorienterad tid till ett samhälle som på ett förkrossande sätt dominerades av uret så att vi idag i det utvecklade kapitalistiska samhället har nått en situation där "all tid måste konsumeras, saluföras, användas" och där det är en "stötande" tanke att förvärvsarbetande

skulle "fördriva tiden" (s 90–91).

Även om det är riktigt att det knappast finns någon av oss som inte berörs av klockans tunga arm – i så fall skulle vi ha upphävt "the accent of reality" och upptäckt att vi befann oss i en "finite province of meaning" för att använda Schutz' termer – så är Thompsons uttalande grundat på en manlig uppfattning av samhället där liv är lika med betald arbetstid och den offentliga sfären.²² Denna uppfattning får i sin tur allvarliga konsekvenser för vår bild av kvinnan.

II. "Manlig tid" och kvinnan som forskningsobjekt

Ett problem som uppstår när man arbetar med uppgiftsorienterad tid eller processtid är, som jag ser det, att tiden inte uppmärksammas eftersom den inte går att omvandla till valuta. Att sätta likhetstecken mellan tid och pengar, vilket blev allmänt vedertaget under den industriella kapitalismen, innebär att kvinnans service- och omsorgsarbete föll utanför ramarna för vad som ansågs vara väsentligt i livet. Kort sagt, kvinnors obetalda arbete blev *osynligt* eftersom det varken kunde mätas tidsmässigt eller var "produktivt".

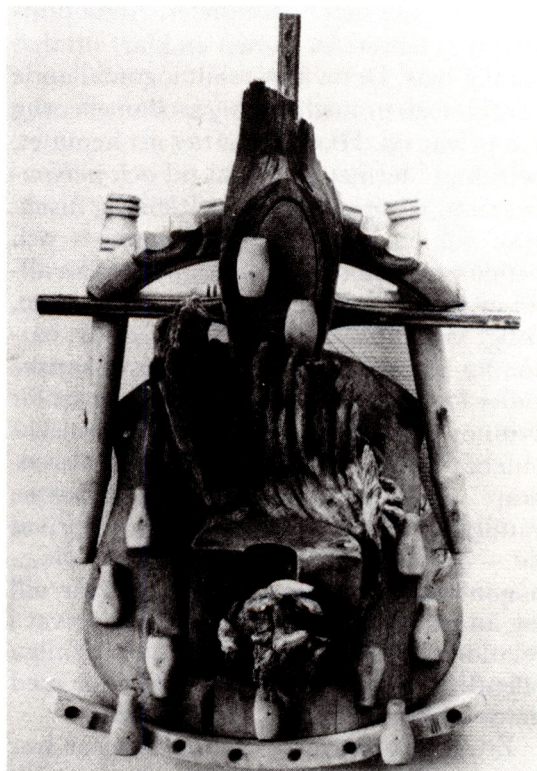
Ett av de viktigaste bidragen från kvinnorörelsen under sena sextiotalet och sjuttio-talet var att kvinnors tid synliggjordes, dvs i termer av hushållsarbete och omsorgsarbete (där det inte finns någon "stämpla in stämpla ut tid", inga tidsstudier, ingen tidpunkt på dagen när husmodern vet att hon har upphört att arbeta och kan lämna arbetsplatsen). Härigenom visades att hushållsarbetet verkligen är fråga om *arbete* (såväl fysiskt som psykiskt) och att det oftast är *obetalt*. Detta ledde till krav på att hushållsarbetet skulle lönesättas, liksom en diskussion uppstod om varför det var just kvinnor som skulle ansvara för detta obetalda arbete, och man ifrågasatte om det var nödvändigt att det fortsatte i samma spår i framtiden. Detta synliggörande av kvinnors arbete och kvinnors tid ledde också så småningom till en kritik av många begrepp som traditionellt används inom samhälls-

vetenskaperna. Den idag vanliga distinktionen mellan betalt och obetalt arbete är en av frukterna av denna kritik.

Också en intensiv och fruktbar anglosaxisk debatt uppstod som kom att kallas "hemarbetsdebatten" (The Domestic Labour Debate), där man gjorde försök att införliva hushållsarbetet i en analys av den kapitalistiska samhällsekonomin. Inte bara feminister deltog i debatten utan de tongivande var framför allt marxister (både män och kvinnor) som försökte visa hur hushållsarbetet ekonomiskt bidrog till att upprätthålla det kapitalistiska systemet genom att erbjuda arbete som var nödvändigt för reproduktionen av arbetskraft. (För dem som är obekanta med debatten se Molyneux, 1979, Kaluzynska, 1980, och Göransson, 1983.)

Debatten tog avstamp i ett marxistiskt perspektiv och denna materialistiska analys av kvinnoarbetet la inte överraskande tonvikten vid frågan ifall hemarbetet producerar eller inte producerar värde och/eller mervärde. Ett viktigt och implicit element i dessa argument – men som inte diskuterades direkt (inte ens av Kaluzynska och Molyneux i deras kritiska översikter) – var tidsbegreppet. När man beräknar värde och mervärde är klocktiden en ofrånkomlig faktor. Arbetare sysselsatta i den kapitalistiska produktionen tillverkar en vara i kvantiteter som ligger över de kvantiteter som motsvarar värdet av deras arbetskraft, vilket i sin tur skapar mervärde åt kapitalisten. Antalet varor som kan produceras inom en viss tidsperiod är grundläggande för denna beräkning. Mervärdet kan stiga genom att ännu mer produceras under samma tidsperiod.

Man anser numera att "hemarbetet enbart varken kan förklara kvinnors underordnade ställning eller ge upphov till en strategi för frigörelse" (s 22), som Molyneux uttrycker det. Kvinnoforskarna har i själva verket gått vidare till frodigare betesmarker och marxisterna har förlorat intresset för debatten. Men debatten så som den kom att uttryckas i specifikt marxistiska termer som värde och mervärde kunde ha undvikits om man hade insett att hemar-

Elli Hemberg, *Epitafium över påven Bonaficius LXXIX av Prylotacien*, 1979.

bete inte kan underkastas männens tidsuppfattning. Analysen blir då överflödigt.

Könsblindhet i tidsforskningen

Kvinnorörelsen och kvinnoforskningen har lyckats föra fram kvinnors liv i rampljuset genom att visa hur kvinnors relation till tiden skiljer sig från mäns och hur kvinnors tid karakteriseras av "andras tid". Ändå är det nedslående att se hur könsblinda de manliga samhällsvetare är som särskilt har intresserat sig för hur tiden socialt formar våra liv. Nedan ges ett belysande exempel på det utpräglat androcentriska perspektiv manliga forskare ofta utgår från.

Eviatar Zerubavels bok *Hidden Rhythms. Schedules and Calendars in Social Life* (1981) består av en samling artiklar som behandlar olika aspekter av social tid både ur ett historiskt och ett nutidsperspektiv. Eftersom den sociologiska litteraturen så sällan har tiden som central utgångspunkt lyfter Zerubavels texter fram många värdefulla

observationer och erfarenheter. Ändå finns det i den teoretiska ramen en klart uttalad manlig bias. Detta är särskilt iögonfallande i Zerubavels gränsdragning mellan offentlig och privat tid. Han förutsätter att hemmet, betraktat i termer av privat tid och personligt rum, representerar en oåtkomlig nisch. Han gör en jämförelse med interner och patienter på "totala institutioner" vilka alltid är socialt åtkomliga. Frågan som man, enligt min mening, borde ställa sig är: oåtkomlig för vem? Hans resonemang kanske gäller för män, men det gäller knappast för kvinnor vars omsorg om andra människor innebär att de alltid befinner sig "i beredskap". Zerubavel påpekar också att natten vanligtvis betraktas som en relativt privat tid – det anses tex vara oartigt att ringa någon klockan tre på morgonen. Här vill jag än en gång hävda att natten är privat i relation till förvärvslivet och den manliga offentliga sfären, men att för kvinnor med deras vårdande roll är den det inte.

Ett sista citat från Zerubavel visar hur hans uppfattning av tidsplaneringens vikt och möjligheter tar sin utgångspunkt i en manlig verklighet (s 53):

Med hjälp av tidsschemat kan duktiga tidsplanerare lyckas ganska bra med att få fram en nästan perfekt avvägning mellan de aktiviteter inom olika områden som fyller deras liv. Om det tex för mig är viktigare att lyssna på musik än att läsa tidningen kan jag, med hjälp av ett tidsschema, se till så att jag inte ger tidningsläsandet lika mycket tid som musiklyssnandet.

Var inom denna ram faller omsorgsarbetet, som ju på grund av sin natur knappast kan fås att passa in i ett tidsschema?

Tidsanvändningsstudier

Tidsanvändningsstudier – som visar den mängd tid som individer eller familjer använder för olika aktiviteter – ser ut att bli allt populärare också bland kvinnoforskare. Trots det ifrågasätter jag detta instruments användbarhet när det gäller att på ett adekvat sätt ringa in kvinnors komplicerade "lapptäcksliv", för att använda Laura Balbos slående metafor. Eftersom tidsanvändningsstudier är baserade på en manlig tids-

uppfattning, där tiden kan delas in i små, från varandra avgränsade beståndsdelar, blir det fråga om en manlig tolkning av kvinnors liv. Visserligen kan man få en snabb och översiktlig bild av på vad sätt kvinnors och mäns liv skiljer sig, men hur giltig är en sådan återgivning? Är det inte en bild lösryckt ur sitt sammanhang, som endast återger fragmentariska liv?

Den svenska rapporten *Tids nog ... En undersökning om svenska folkets tidsanvändning*. 1982 & 1983 (1984) kan tjäna som fingervisning. Rapporten visar att kvinnor i ålderna 25 till 44 år med familj ägnade i genomsnitt 24 timmar i veckan åt förvärvsarbete och ytterligare 38 timmar per vecka åt hushållsarbete. Motsvarande siffror för de äkta männen var 38 timmar förvärvsarbete och 19 timmar hushållsarbete. Två grupper som är särskilt utsatta är heltidsarbetande mödrar (som utför nästan ytterligare ett heltidsarbete i hemmet – de ägnar 34 timmar åt hushållsarbete) och mödrar med småbarn. En tydlig, om än alltför förklarad bild av verkligheten. Rapporten säger att tid som tillbringas med barnen i form av lek, läxförhör etc inte har tagits med i dessa tidsberäkningar. Utöver detta, skulle jag vilja tillägga, så finns allt det "emotionella arbete" och övriga omsorgsarbete som kvinnor ägnar sina familjer (tex att se till så att allas födelsedagar koms ihåg, att hålla kontakt med släktingar och vänner, att trösta familjemedlemmar etc) vilket helt förbises i rapporten. Siffrorna ovan är därför avsevärt decimerade för kvinnornas del. Vidare, eftersom kvinnor ofta utför två eller fler aktiviteter samtidigt i hemmet (tex matlagning samtidigt som spädbarnet passas) eller till och med under förvärvsarbetstiden (tex att handla mat under lunchrasten) kan det ifrågasättas i vilken utsträckning kvantitativa studier av den här typen är adekvata indikatorer på hur kvinnor använder sin tid. Rapportförfattarna medger i själva verket att: "Ett besvärligt problem är hur man ska redovisa simultana aktiviteter och 'väntetid'. *Fördelningen i tidsåtgången har fått avgöras av uppgiftslämnarna själva utan speciella instruktioner*" (s 7, min kursivering).

”Väntan” är verkligen ett förhållnings-sätt till tiden som är särskilt karakteristiskt för kvinnors liv, något som många kvinnoforskare har påpekat. Ändå är den improduktiv sett ur manligt perspektiv och därför svår att klassificera och på samma sätt som för kvinnors vårdande och känslöbetonade arbete är den omöjlig att placera in i hårda och orubbliga tidskategorier.²³

Avslutande kommentar

I den här artikeln har jag betonat vikten av att inse att tiden är socialt formad. Jag har försökt visa att vi, som människor, formulerar vår tidsuppfattning och att denna i sin tur präglar våra liv.

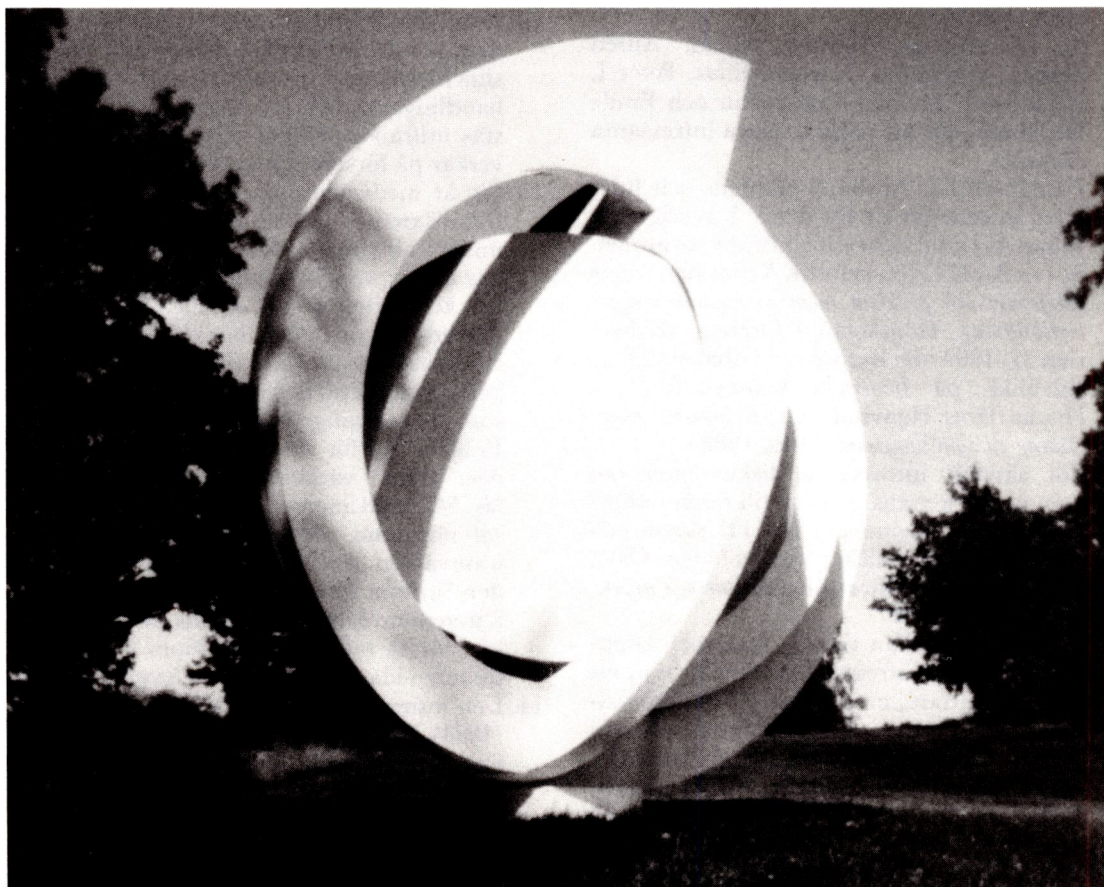
Vår förhärskande tidsuppfattning, är, har jag framhållit, ett resultat av historiska processer där vissa grupper eller individer

på grund av sin sociala position har haft ett avgörande inflytande. Eftersom det rör sig om patriarkala samhällen har jag definierat denna tidsuppfattning som manlig. Kön har således betonats på bekostnad av klass, bl a beroende på att klassfrågan redan har behandlats i litteraturen medan könsfrågan har åsidosatts.

Jag har vidare framhåvt att denna manliga tidsuppfattning är oförenlig med nutida kvinnors dagliga verklighet där hänsyn till och omsorg om andra är viktigare än klockor: manlig tid tvingar in kvinnor i en ”tidstvångströja” som de själva inte har fabricerat.

Om vi själva formar tiden så måste vi också kunna förändra den. Det är emellertid både opraktiskt och orealistiskt att tro att linjär tid och klocktid utan vidare kan förpassas ur våra medvetanden och våra

Elli Hemberg, Ljuskängaren, 1970-tal.

dagliga liv. Däremot kan vi skaffa oss en bättre förståelse för hur denna tidsuppfattning styr vårt tänkande och våra handlingar och hur den kan modifieras. Genom att "frigöra oss från en endimensionell tidsuppfattning" kan vi börja avvärja tidens kontrollerande kraft.

Översättning: Mona Lagerström

NOTER

- 1 Den tidsgeografiska ansatsen har utvecklats av Torsten Hägerstrand och hans kolleger i Lund. En nyligen publicerad artikel som förklarar skolans grundläggande tankar och hur synsättet kan tillämpas är Kajsa Ellegårds "Tidsgeografin – ett sätt att studera samhället", *Sociologisk forskning*, 1986,3.
- 2 För en förklaring av teorin se Christina Jonung och Inga Persson-Tanimura, "Nationalekonomisk forskning ur kvinno- och jämställdhetsperspektiv", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1987,1.
- 3 Se tex George Herbert Mead, Alfred Schutz, P Sorokin, Norbert Elias, Peter L Berger och Thomas Luckmann och Emile Durkheim, för att nämna några intressanta exempel.
- 4 I England har Anthony Giddens och John Urry intresserat sig för detta. I Sverige har Johan Asplund skrivit insiktsfullt om ämnet.
- 5 Se tex Anna G Jonasdottir, *Kvinnoteori. Några perspektiv och problem inom kvinnoforskningens teoribildning*, Högskolan i Örebro, skriftserien 32, 1984 och Berit Ås, "Tilbakeblikk og sideblikk på begrepet kvinnekultur", i Hauka/Hoel/Haavind (red) *Kvinneforskning: Bidrag til samfunnsteori*, Oslo, 1982.
- 6 För särskilt intressanta diskussioner om kvinnors och mäns relation till tiden se Kristin Ternes, "Kvinner og tid" i K Skrede och K Ternes (red) *Studier i kvinners livsløp*, Oslo, 1983 och Rita Liljeström, *Kultur och arbete*, Stockholm, 1979.
- 7 Sambandet mellan tid och makt och kopplingen till klassintressen har framhävts av ett flertal författare, men könsaspekten har åsidosatts. Ett bra exempel på detta finns i Aaron J Gurevitj, "Tiden som kulturhistoriskt problem", *Häften för kritiska studier*, 1986,2. Helga Nowotny (se litteraturlistan) är en av de få som har införlivat ett könsperspektiv i sitt tänkande.
- 8 Jag använder begreppet *manlig* tid snarare än mäns tid eftersom jag utgår ifrån att manlig tid också förtrycker vissa män.
- 9 Så vitt jag vet har ytterst få kvinnoforskare använt sig av ett tidsperspektiv i sin forskning på det sätt som jag förespråkar. Själv använder jag fn denna teoretiska ram i min kvalitativa analys av kvinnors dagliga liv i förhållande till arbetsmarknaden och hemmet. Detta material samlade jag in tillsammans med Joke Esseveld för projektet "Arbetslöshet och identitet: en undersökning av kvinnor utanför arbetsmarknaden under 80-talet." Materialet håller på att ytterligare bearbetas inom projektet "Kvinnor, arbetslöshet och det grå fältet."
- 10 Citerat i Kern (1983). Trots det faktum att denna absoluta tidsteori inom fysiken har förkastats av Einstein domineras både samhället och våra egna liv fortfarande av Newtons världsbild.
- 11 För en kritik av detta tidsbegrepp se Katinka Hort, "En feministisk kritik av den neoklassiska nationalekonomin", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1987,1.
- 12 Inom den hermeneutiska traditionen anser man att de innebörder människan lägger i sina handlingar är väsentliga för att förklara handlingarna och att delarna alltid ska förstås utifrån en helhet och att delarna återverkar på förståelsen av helheten.
- 13 Jag är medveten om att en beskrivning av framväxten av "manlig tid" i sig är en monumental uppgift. Redogörelsen som lämnas här är av nödvändighet både förenklad och komprimerad och därför öppen för kritik vad gäller val av källor och tolkning. Jag har också kritiserats av Joke Esseveld för att göra kvinnan till objekt, dvs kvinnan ses inte som självständigt agerande utan som offer. Frågan "varför lät kvinnorna männen 'ta över' tiden" varken besvaras eller behandlas. Mitt mål är emellertid att, på ett begränsat utrymme, vidga tidigare diskurser om framväxten av "tiden som vi känner till den" genom att ta med könsperspektivet och härigenom erbjuda en fond mot vilken vi kan förstå mäns och kvinnors förhållande till tiden idag och hur denna formar våra liv.
- 14 I en intressant artikel "Women and Time" (1984) beskriver Frieda Forman hur kvinnorna i den traditionella judiska lagen är befriade från de tidsbundna "du skall"-budorden (tex dagliga böner). Detta har bidragit till att befästa kvinnans underordnade ställning i den religiösa gemenskapen. For-

- man diskuterar också hur manlig linjär tid och manlig religion inte bara är kopplad till framtiden utan också till *döden*. En kvinnobaserad tids- och religionsuppfattning skulle istället lägga vikt vid livet och nuet.
- 15 Zoroastrismen grundades på 500-talet fKr av fornpersern Zarathustra.
 - 16 Ett exempel på detta är ormen. I bibeln står ormen för ondskan, som en symbol för den som frestade Eva. Detta är enligt de Reincourt en anpassad bearbetning av den gamla ormguden, en vördad gudom hos många folkstammar allt från sumererna till de förariska indiska bosättningarna. Ormen med sitt bo i jordens inre, med sin förmåga att ömsa skinn och förnya kroppen år ut och år in och att blixtnabbt hugga till och döda blev den främsta symbolen för cyklisk fertilitet och därför odödlighet.
 - 17 Gerda Lerner ger i sin bok *The Creation of Patriarchy* (1986) en annan tolkning – en tolkning där hon försöker göra kvinnorna till självständigt agerande subjekt. Till skillnad från de Reincourt betonar inte Lerner upptäckten av det biologiska faderskapet (eller någon annan enskild orsak eller händelse som förklaringsgrund) utan ser snarare en sammanflätning av olika händelser som äger rum under en period på ca 2 500 år. Men eftersom de Reincourt beskriver framväxten av en linjär tidsuppfattning medan Lerner bara nuddar vid frågan betonar jag de Reincourts uppfattning i det här avsnittet. Båda skulle emellertid hålla med om att den patriarkaliska revolutionen hade ett klart samband med gudinnornas fall.
 - 18 Kopplingarna mellan de manliga och kvinnliga världarna och vår tidsuppfattning återspeglas i de rumsmetaforer som används i vår kultur. Det linjära tidsbegreppet representeras av en pil och det cykliska av en cirkel. Jämför Benktsons (1983) iakttagelse: "I pilens tecken sker historia, i cirkelns markerar en ort" med den första versen i Röda Bönors sång "Det ska bli slut på Rumban" (1976):
Caesar kastar tärningen vid Rubicon
Hustrun ligger hemma, föder son efter son
När Caesar står och kastar tärning vid en flod
Då står hans hustru för ett annat hjältemod.
 - 19 Detta avsnitt bygger i huvudsak på Landes (1983), Zerubavel (1981) och Thompson (1967). Det finns många andra utmärkta redogörelser för klockans sociala historia, tex Lewis Mumford, *Technics and Civilization*, Harcourt, New York, 1934; Carlo Cipolla, *Clocks and Culture, 1300–1700*, New York, Walker, 1967; Jacques Le Goff, *Time, Work and Culture in the Middle Ages*, Chicago, University of Chicago Press, 1980.
 - 20 Derek J de Solla Price, "Clockwork before the Clock", *Horological Journal*, 97, dec 1955.
 - 21 Se tex följande i litteraturlistan: Fox Keller, 1982; Rotschild, 1981; Harding, 1986; Nowotny, 1983; *Signs*, 1978:4; *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1984:1.
 - 22 I rättvisans namn bör sägas att E P Thompson är medveten om att mycket av kvinnors arbete är uppgiftsorienterat och därför inte dikteras av de tidsmässiga tankegångar som befordrats av den industriella kapitalismen. Se s 79.
 - 23 Min kritik här av nyttan av tidsanvändningsstudier gäller också för en storskalig kanadensisk undersökning, *From Sun to Sun. Daily Obligations and Community Structure in the Lives of Employed Women and their Families* (1985) av William Michelson. Med tanke på den omfattande feministiska litteraturen om förvärvsarbetande kvinnor (som Michelson är oförlåtligt okunnig om) ger studien mycket få *nya* insikter. En djupare analys som skulle kunna förklara förvärvsarbetande kvinnors och deras familjers komplexa beslut och handlingar är inte möjlig med den metodologi som har tillämpats.

LITTERATUR

- Asplund Johan, *Tid, rum, individ och kollektiv*, Liber, Stockholm, 1983.
- Aubert Vilhelm, *Det dolda samhället*, Aldus, Stockholm, 1968.
- Balbo Laura, "Crazy Quilts: Rethinking the Welfare State Debate from a Woman's Perspective," unpublished paper, GRIFF, Milano, 1981.
- Benktson Benkt-Erik, *Tiden över tiden. Till tidsbegreppets idéhistoria*, Nordiska institutet för samhällsplanering, meddelande 1983:5.
- Christensen Anna, "Lönearbetet som samhällsform och ideologi", i *Sociala värderingsförändringar*, Sekretariatet för framtidsstudier, Stockholm, 1983.
- Christensen Christa Lykke, Poulsen Karen Klitgaard, Sørensen, Anne Scott & Thompson Bodil Marie, "Mode og modernitet", *Aestetik, køn og kultur*, arbejdsrapporter fra NSU nr 22, Aalborg 1985.

- Fausto-Sterling Anne, "Women and Science", *Women's Studies International Quarterly*, vol 4, no 1, pp 41–50, 1981.
- Forman Frieda, "Women and Time", unpublished paper, Women's Research and Resource Centre, The Ontario Institute for Studies in Education, 1984.
- Frykman Jonas & Löfgren Orvar, *Den kultiverade människan*, Liber, Stockholm, 1979.
- Göransson, Anita, "Arbete och makt: en kritisk diskussion av begreppen arbete, produktion och produktionsätt", i Aniansson, mfl (red), *Rapport från Kvinnouniversitetet*, Akademilitteratur, Stockholm, 1983.
- Giddens, Anthony, *Central Problems in Social Theory*, MacMillan, London, 1979.
- Gunnarsson Ewy, & Rensner Ulla, *Fruktimmerna. Kvinnor på kontor och verkstadsgolv*, Prisma, Stockholm, 1985.
- Gurevitz Aaron J, "Tiden som kulturhistoriskt problem", *Häften för kritiska studier*, nr 2, s 13–28, 1986.
- Harding Sandra, *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press, Ithaca, 1986.
- Haslebo Gitte, *Fordeling af tid og arbejde i velfærdsstaten*, Miljøministeriet, Planstyrelsen, Kbn, 1982.
- Kaluzynska Eva, "Wiping the Floor with Theory – a Survey of Writings on Housework", *Feminist Review*, no 6, s 27–54, 1980.
- Keller Evelyn Fox, "Feminism and Science", *Signs*, vol 7, no 3, pp 589–602, 1982.
- Kern Stephen, *The Culture of Time and Space, 1180–1918*, Harvard University Press, Cambridge, 1983.
- Kristeva Julia, 'Women's Time', *Signs*, vol 7, no 1, pp 13–35, 1981. Originally published as 'Le Temps des femmes' in 34/44 *Cahiers de recherche de sciences des textes et documents*, no 5, s 5–19, 1979.
- Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Tema: Kvinnor och naturvetenskap, nr 4, 1984.
- Landes David S, *Revolution in Time. Clocks and the Making of the Modern World*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1983.
- Lerner Gerda, *The Creation of Patriarchy*, Oxford University Press, New York, 1986.
- Liljeström Rita, *Kultur och arbete*, Sekretariatet för framtidsstudier, Stockholm, 1979.
- Liljeström Rita med hjälp av Britt Qvarfordt, 'Arbets- och driftstid och socialt liv', DELFA rapport nr 14, 1985.
- Merchant Carolyn, *The Death of Nature. Women, Ecology and the Scientific Revolution*, Harper & Row, New York, 1980.
- Michelson William, *From Sun to Sun. Daily Obligations and Community Structure in the Lives of Employed Women and their Families*, Rowman & Allanheld, New Jersey, 1985.
- Molyneux Maxine, "Beyond the Domestic Labour Debate", *New Left Review*, no 116, 1979.
- Nowotny Helga, "From the Future to the Extended Present – Time in Social Systems", paper for konferensen, "Time Preferences", Berlin, 1985.
- Nowotny Helga, "Hur manlig är vetenskapen?", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1, s 18–29, 1983.
- Nowotny Helga, 'Nie von Zeit allein . . .', *Feministische Studien*, nr 1, s 9–18, November 1982.
- Nowotny Helga, 'Time Structuring and Time Measurement: On the Interrelation between Timekeepers and Social Time' *The Study of Time 11*, Proceedings of the Second Conference of the International Society for the Study of Time, Lake Yamanaka, Japan, J T Fraser & N Lawrence (eds), Springer-Verlag, New York, 1975.
- Oates Joyce Carol, *Solstice*, Pavanne, London, 1986.
- Propkop Ulrike, *Kvinnors livssammanhang. Begränsade strategier och omåttliga önsningar*, Rabén och Sjögren, Stockholm, 1981.
- de Riencourt Amaury, *Sex and Power in History*, Dell Publishing Co, New York, 1984.
- Rothschild Joan A., "A Feminist Perspective on Technology and the Future", *Women's Studies International Quarterly*, vol 4, no 1, s 65–74, 1981.
- Schutz Alfred, & Luckmann Thomas, *The Structures of the Life World*, Heinemann, London, 1974.
- Signs*, Theme: Women, Science and Society 4, 1978.
- Thompson E P, "Time, Work discipline and Industrial Capitalism", *Past and Present*, no 38, 1967.
- Tids nog . . . En undersökning om svenska folkets tidsanvändning 1982 och 1983*, Konsumentverket, Stockholm, 1984.
- Tornes, Kristin, "Kvinner og tid" i K Skrede & K Tornes (red) *Studie i kvinners livsløp*, Universitetsforlaget, Oslo, 1983.
- Wax Murray, "Ancient Judaism and the Protestant Ethic", *The American Journal of Sociology*, vol 65, pp 449–455, 1959–60.
- Zerubavel Eviatar, *Hidden Rhythms. Schedules and Calendars in Social Life*, University of Chicago Press, Chicago, 1981.

SUMMARY

Time and women's lives

In recent years, time as a component of theory and as an analytic tool has gained considerable ground and interest in the social sciences, e. g. in social geography, economics and sociology. But despite this interest, I argue that there has been an insufficient problematization of *time itself*. Time is taken for granted, it is assumed that we all know what time is and that we share a common definition. It is seen as an 'objective' fact, genderless and uprooted from the context in which it was/is conceived.

In this article, I stress the importance of realising that time is socially constructed. We, as humans, formulate our time consciousness and in turn our lives are shaped by our constructions. It is therefore important to pose the question 'which individuals or groups of individuals have had the power to define or influence the conception and measurement of time in our society?' This is an essential point since time is an instrument of power and control and crucial in the structuring of women's and men's everyday lives.

Present day Western society is dominated by a linear time consciousness and the minutely precise measurements of the clock. In the first section of this article I trace its historical emergence and solidification and show how an earlier cyclical time consciousness became neglected. By looking at certain historical events over the last 5 000 years (admittedly very briefly) I attempt to show that linear and clock time grew out of particular *male* religious, scientific, economic and capitalist interests. Or put in another way, the social construction of current temporal patterns has its roots in the central

concerns of various male dominated hierarchies which were interested in solidifying and retaining their positions of power in society.

In the second part of the article, I argue that the dominance of male time has consequences for women as a research object. Since much of women's work is task or process oriented and cannot be measured by the clock, it has gone unnoticed; hence women's invisibility in general and in social science research in particular. An important contribution of the women's movement and feminist research has been to bring women's time in focus. A male view of time where it is believed that time can be divided into small components and 'hermetically sealed' also has implications for research in general. An example is given of time-use studies where it is argued that the complexity of women's lives cannot be captured by or forced into male temporal categories.

The assertion that time is both gendered and a controlling force has implications for feminist theory. In looking at women's position in society today we can ask to what extent male hegemony over time (temporal conceptions) helps to explain women's continued oppression – alongside more traditional feminist and marxist explanations. Furthermore, if time is socially constructed, it is also alterable as regards the future and therewith its power to determine and control our lives.

Karen Davies
Sociologiska institutionen
Lunds universitet
Box 114
221 00 Lund
Sweden